

MUSTAFA JAHIĆ

Gazi Husrev-begova biblioteka

ODREĐENOST I NEODREĐENOST U KUR'ANU

Sažetak

U radu se govori o kategoriji određenosti i neodređenosti, uglavnom subjekta (*musnad ilayhi*) i predikata (*musnad*) sa sintaksičko-semantičkog aspekta na primjerima kur'anskog teksta. Osim što imaju značajnu ulogu u uspostavljanju ispravnih sintaksičkih konstrukcija i razumijevanju funkcija riječi u rečenici, određenost i neodređenost predstavljaju, također, značajna stilistička sredstva kojima se, s obzirom na raznovrsnost načina njihovog ostvarivanja, naročito određenošću, osim stilističkih efekata postižu i različita specifična značenja. Zbog toga je istraživanje i analiziranje kategorije određenosti/neodređenosti u kur'anском iskazu posebno značajno za razumijevanje i tumačenje Kur'ana. Određenost subjekta postiže se ličnom zamjenicom, vlastitom imenicom, odnosnom zamjenicom, pokaznom zamjenicom, određenim članom, aneksijom i vokativnom partikulom *yā'*. Imenica u poziciji predikata imenske rečenice u osnovi je neodređena imenica. Međutim, pošto predstavlja obavijest o subjektu, predikat može biti i određen ukoliko se u poziciji predikata nalazi imenica i da je takva rečenica suvisla. U tom slučaju postižu se i drugačija značenja. S obzirom na to da je izvorno stanje subjekta određenost, u poziciji subjekta može biti i neodređena imenica općeg značenje, ali samo u slučaju kada je u rečeničnom kontekstu po značenju blizu određenoj imenici ili je na neki način bliže određena, najčešće atributom, čime se postiže restrikcija njenog značenja tako da postaje određenija i po značenju bliža određenoj imenici. S obzirom na to da je izvorno stanje predikata imenske rečenice neodređenost, ovakvim predikatом izriče se isključivo obavijest o subjektu, što i jeste osnovna funkcija predikata.

Ključne riječi: Kur'an, stilistika, gramatika, određenost, neodređenost, imenica, subjekt, predikat

Uvod

Određenost (*ta'rif*) i neodređenost (*tan-kīr*) predstavljaju jezičku pojavu raširenu u svim jezicima, koja se u svijesti njihovih govornika shvata kao nešto poznato i nepoznato ili određeno i neodređeno. Zbog toga se fenomen određenosti i neodređenosti tretira kao opća pojava u ljudskom razmišljanju, prisutna u svim jezicima i svrstava u domen jezičkih univerzalija, samo što se različito izražava. Najčešće se izražava određenim i neodređenim članovima, s tim što u svim jezicima nisu prisutni ili je prisutan samo jedan od njih.

Određenost/neodređenost kao gramatička kategorija odnosi se, uglavnom, na imenice kao nositelje takvog značenja i osim partikula postiže se i drugim jezičkim sredstvima i različitim oblicima riječi koje sadrže značenje određenosti/neodređenosti.

Kategorija određenosti/neodređenosti ima značajnu ulogu u sistemu arapskog jezika, naročito u uspostavljanju ispravnih sintaksičkih konstrukcija. Poznavanje kategorije određenosti/neodređenosti predstavlja i jedan od uvjeta razumijevanja funkcija riječi u arapskoj rečenici. Značajan broj gramatičkih pravila uspostavljen je, upravo, na temelju ove kategorije. U većini gramatičkih djela ovoj gramatičkoj kategoriji posvećeno je posebno poglavlje, s tim što se o istoj kategoriji govori i kroz druga gramatička poglavlja, što dovoljno govori o njenom značaju u gramatičkim izučavanjima arapskog jezika.¹

Stav gramatičara o pitanju određenosti/neodređenosti

U postupku utvrđivanja određenosti i neodređenosti imenice u arapskom jeziku gramatičari se, prema savremenom egipatskom lingvisti Maḥmūdu Aḥmadu Naḥli, oslanjaju na značenjske i formalne kriterije. Značenjski kriteriji se, prema istome lingvisti, dijele na tri vrste. Prvi i osnovni kriterij jeste konkretnost (*ta 'yīn*) i opća raširenost (*šuyū'*). Naime, određena imenica prema ovom kriteriju jeste ona koja označava konkretno lice, predmet ili pojam, a neodređena ona koja označava pojedinačna lica, predmete ili pojmove sa zajedničkim osobinama, raširene u neograničenom broju u jeziku tako da se njima može označavati svaka jedinka unutar određene vrste, klase ili grupe.

Drugi značenjski kriterij jeste da slušalac ili čitalac na isti način kao i govorno lice poznaje osobu, predmet ili pojam koje takva imenica označava (*'ahd al-muḥāṭab wa mutakallim*). U tom slučaju, takva se imenica tretira kao određena (*ma 'rifa*), dok u suprotnom spada u neodređene imenice (*nakira*).

Treći značenjski kriterij pretpostavlja saglasnost znanja koje slušalac ili čitalac ima o licu, predmetu ili pojmu s onim što takvo lice, predmet ili pojam u stvarnosti predstavljaju (*al-išāra ilā al-ḥāriḡ*). Ovaj kriterij javlja se tek kod kasnijih gramatičara (od Raḍiyyuddīna Muḥammada b. al-Ḥasana al-Astarābādīja, um. 686/1287).²

U procesu utvrđivanja određenosti i neodređenosti imenica gramatičari se pored semantičkih koriste i formalnim kriterijima kojih ima četiri. Prvi je distribucija određujućih i neodređujućih partikula (*tawzī' adawāt*) koje dolaze pred imenicom, od kojih su neke determinirajuće, kao što su određeni

1 Maḥmūd Aḥmad Naḥla, *al-Ta 'rīf wa al-tankīr bayn al-dalāla wa al-šakl*, Dār al-Tūnī li al-ṭibā'a wa al-našr, al-Iskandariyya, 1997, 15-16.

2 O značenjskim kriterijima utvrđivanja određenosti/neodređenosti s gramatičkog aspekta opširno se raspravlja u: Naḥla, *al-Ta 'rīf wa al-tankīr...*, 21-92.

član i vokativna partikula, a neke nedeterminirajuće, kao što su prijedlog *rubba*, izrični prilog *kam* (*kam al-ḥabariyya*), uopćavajuća partikula *min* (*min istiḡrāqīyya*), partikula *lā* za negaciju vrste (*lā al-nāfiya li al-ḡins*) i partikula *lā* koja ima rekciju glagola *laysa* (*lā al-‘āmila ‘amal laysa*). Poslije navedenih nedeterminirajućih partikula dolazi neodređena imenica.

Drugi formalni kriterij jeste prihvatanje mogućnosti zamjene jezičkih elementa (*istibdāl*) u određenom kontekstu kao metodološko sredstvo postizanja određenosti/neodređenosti, bez obzira što ovakva operacija ponekad može biti suprotna izvornom stanju jezika. Gramatičari ovakvim stavom ostavljaju mogućnost upotrebe jezika na način koji izlazi izvan izvornog gramatičkog pravila kada takvu upotrebu zahtijeva određena situacija, izvodeći iz same ispravnosti zamjene dokaz za ispravnost takve upotrebe jezika. Tako se u slučaju kada određena situacija zahtijeva upotrebu jezika koja izlazi izvan izvornog pravila, dopušta definiranje vlastite imenice neodređenom ukoliko se takva imenica može nalaziti u poziciji neodređene imenice u određenom kontekstu, kao u primjeru: هذا زيد منطلق „Ovaj Zejd je otišao“. Imenica زيد u ovom slučaju tretira se neodređenom zato što navedeni primjer odgovara rečenici sa zamijenjenom vlastitom imenicom: هذا رجل منطلق „Ovaj čovjek je otišao“, u kome je imenica رجل neodređena, te se zbog toga i imenica زيد u spomenutom primjeru smatra neodređenom. Zbog toga i primjer: هذا زيد من الزيدین „Ovaj Zejd od Zejdova“ odgovara primjeru: هذا رجل من الرجال „Ovaj čovjek od ljudi“.

Treći formalni kriterij utvrđivanja određenosti/neodređenosti imenica jeste njihova morfološka struktura (*bunya sarfiyya*) koja, također, može utjecati na značenje određenosti i neodređenosti imenice. Tako su imenice u dvojnini i množini neodređene, uključujući vlastite imenice i imenice s određenim članom, koje u tom slučaju gube određeni član, zatim preoblikovane, odnosno izvedene vlastite imenice (*ism ma ‘dūl*) iz zajedničkih imenica, oblik elativa ženskog roda فُعْلَى (*fu ‘lā al-tafḏīl*) koji se upotrebljava isključivo s određenim članom ili u aneksiji (iḏāfa), uključujući i oblik množine فَعْل i zbog toga smatra određenim, te posebni oblici riječi kojima se postiže neodređeno značenje imenice, kao što je أجمع أجمعون.

I, na kraju, određenost/neodređenost imenica postižu se i raznim sintaksičkim strukturama (*zawāhir naḥwīyya*) u rečenici, kao što su slaganje (*muṭābaqa*), prava aneksija (*iḏāfa maḥḏa*), sufiksalna promjenljivost (*i ‘rāb*) i imenica kao odgovor (*ḡawāb*) na postavljeno pitanje.³

Stav stilističara o pitanju određenosti/neodređenosti

Na temelju navedenih kriterija gramatičari su utvrdili i posebne vrste određenosti i neodređenosti koje su uglavnom prihvatili i stilističari. Međutim,

3 O formalnim kriterijima utvrđivanja određenosti/neodređenosti s gramatičkog aspekta opširno se raspravlja u: Naḥla, *al-Ta ‘rīf wa al-tankīr...*, 95-214.

dok gramatičari insistiraju na morfološko-sintaksičkim obilježjima određenih i neodređenih imenica u arapskoj rečenici, stilističari o ovim, u osnovi gramatičkim kategorijama, raspravljaju u okviru stilističke discipline *'ilm al-ma'ānī* (semantika sintakse) kada govore o modusima subjekta i predikata (*aḥwāl al-musnad ilayhi wa al-musnad*).⁴ Za razliku od gramatičara, stilističari istražuju motive i razloge korištenja određenih i neodređenih imenica u rečenici, insistirajući više na njihovim sintaksičko-semantičkim karakteristikama kada se nalaze uglavnom u poziciji subjekta (*musnad ilayhi*) i predikata (*musnad*). Istražujući istovremeno i njihov gramatičko-stilistički potencijal, stilističari u istraživanju kategorije određenosti i neodređenosti uključuju i izvankontekstualni kontekst, odnosno pragmatički aspekt analize teksta, koji je posebno značajan za razumijevanje i interpretiranje Kur'ana.

Neodređena imenica (*nakira*), isto kao i određena (*ma'rifa*), označava određeno lice, predmet ili pojam, samo što se razlikuju u razumijevanju takvoga lica, predmeta ili pojma. Naime, neodređena imenica označava lice, predmet ili pojam sam po sebi, bez naznake o kom konkretnom licu, predmetu ili pojmu se radi zato što takva imenica ne posjeduje ništa što je determinira na način da bi sagovornik mogao razumjeti na koje se konkretno lice, predmet ili pojam takva imenica odnosi. Neodređena imenica, prema tome, može označavati pojedinačno lice, predmet ili pojam, koji pripadaju određenom rodu (*ġins*), vrsti (*naw'*) ili klasi (*ṣanf*), zatim manju ili veću količinu nečega kada se tretira kao zbirna imenica (*ism al-ġam'*), ili označavati više od jednog lica, predmeta ili pojmova, odnosno biti imenica u dvojini (*muṭannā*) ili množini (*ġam'*). Pošto ovakve imenice ne označavaju konkretna lica, predmete ili pojmove, one se zato ne mogu ni tretirati kao određene.

Međutim, određena imenica označava konkretno lice, predmet ili pojam zato što posjeduje određene determinirajuće elemente koji je određuju na način da sagovornik tačno zna na koje se lice, predmet ili pojam takva imenica odnosi. Ovakve se imenice ističu nekim od elemenata određenosti koje ne posjeduju imenice koje označavaju neodređena lica, predmete ili pojmove, kao što je, npr., imenica *هؤلاء* koja označava konkretnu osobu ili zamjenica *هؤلاء* koja označava konkretnu grupu ili društvo u okviru vrste kojoj pripadaju.⁵

4 Rečenica se, prema arapskim gramatičarima, sastoji od dva osnovna dijela, *musnad* i *musnad ilayhi* koji, zavisno od vrste rečenice, mogu biti subjekt (*mubtada'*) i predikat (*ḥabar*), te tako formirati imensku rečenicu, ili agens (*fā'il*) i glagol (*fi'l*) koji formiraju glagolsku rečenicu. Ovaj princip podjele rečeničnih konstituenata prihvatili su i stilističari. Ukoliko u rečenici nedostaje jedan od navedenih konstituenata gramatičari impliciraju njegovo postojanje, odnosno elidiranje.

5 Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I,397. Aḥmad Muṣṭafā al-Marāġī, *'Ulūm al-balāġa: al-bayān wa al-ma'ānī wa al-badī'*, al-Ṭab'a al-tālīta, Dār al-Kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1414/1993, 112.

Prema tome, dok neodređena imenica označava lice, predmet ili pojam kao člana određenog roda, vrste, klase ili grupe sa kojima dijeli zajednička svojstva, određena imenica - osim što označava lice, predmet ili pojam kao člana određenog roda, vrste, klase ili grupe - označava i konkretno lice, predmet ili pojam koji pripadaju takvom rodu, vrsti, klasi ili grupi.

Međutim, iako su imenice nositelji značenja određenosti, one same po sebi, osim vlastitih imena, ne mogu ovakvo značenje izraziti i zbog toga same ne označavaju konkretna lica, predmete ili pojmove osim upotrijebljene u određenom kontekstu.⁶ One su, kako ističe Ibn al-Ḥāḡib, tek ustanovljene da označavaju konkretna lica, predmete ili pojmove i, kako u komentaru navedenog Ibn al-Ḥāḡibovog stava ističe al-Raḏī, u jezičkoj praksi se koriste za označavanje konkretnih lica, predmeta ili pojmova, jer bi, inače, samo vlastita imena služila navedenoj svrsi. Zbog toga bi, prema al-Raḏiju, bilo jasnije da je Ibn al-Ḥāḡib rekao da su ustanovljene da se upotrebljavaju za označavanje konkretnih lica, predmeta ili pojmova.⁷

Određivanje konkretnog lica, predmeta ili pojma koji pripadaju određenom rodu, vrsti, klasi ili grupi postiže se na različite načine i različitim jezičkim sredstvima. Može se označavati posebnim riječima, kao u slučaju vlastitih imena, a može i različitim oblicima (vrstama) riječi ili određenim članom. Na temelju ovih kriterija arapski gramatičari i stilističari govore o sedam načina izražavanja određenog značenja imenica.

Imenica (*ism*), prema tome, može biti određena samim svojim izrazom, kao što su vlastite imenice (*a'lām*) ili drugim oblicima (vrstama) riječi upotrijebljenim u određenom kontekstu, kao što je lična zamjenica (*ḏamīr*) prvog, drugog ili trećeg lica; zatim fizičkim pokazivanjem, kao što je pokazna zamjenica (*ism al-išāra*); poznatim odnosom, kao što je odnosna zamjenica (*ism al-mawṣūl*); posebnim partikulama, kao što su određeni član (*lām al-ta'rīf*) i vokativna partikula; ili značenjskom aneksijom (*iḏāfa ma'nawīyya*). Značenje određenosti može se ostvariti i navođenjem dodatnih informacija u obliku raznih vrsta imenskih dopuna, kojima se bliže određuje neodređeno lice, predmet ili pojam.⁸

Da bi svojim iskazom ostvario određeni cilj govornik, pored želje za jasnim i elokventnim izražavanjem, mora dobro poznavati i razlike u značenjima određenosti koje se navedenim jezičkim sredstvima postižu uzimajući u obzir i stanje sagovornika kome se upućuje poruka. Zbog toga stilističari

6 Al-Marāḡī, *'Ulūm al-balāḡa...*, 112.

7 Raḏiyuddīn Muḥammad b. al-Ḥasan al-Astarābādī, *Šarḥ al-Raḏī 'alā al-Kāfiya*, I-IV, Taṣḥīḥ wa ta'līq: Yūsuf Ḥasan 'Umar, Manšūrāt Ḡāmi'a Qār Yūnus Baḡāzī, al-Ṭab'a al-tāniya, 1996, III, 234.

8 Al-Marāḡī, *'Ulūm al-balāḡa...*, 112. Al-Maydānī, *al-Balāḡa al-'arabiyya...*, I, 396-397.

posebno insistiraju na odabiru načina određivanja prema ciljevima koji se takvim iskazom žele ostvariti, isto kao što vode računa i o motivima i razlozima koji zahtijevaju izbor određene vrste neodređenosti. Ističući neke od ciljeva i motiva, stilističari ostavljaju i sagovorniku mogućnost otkrivanja drugih ciljeva i motiva u upućenoj poruci pomoću vlastitih osjećaja i ličnih intelektualnih sposobnosti.⁹

Uspješnost govornog lica u odabiru jezičkih sredstava kojima se postiže značenje određenosti i neodređenosti i izricanje stilistički inovativnog iskaza, zavisi i od njegovog osjećaja razlika u značenjima određenosti i neodređenosti, te posjedovanja posebno istančanog ukusa u odabiru stilističkih sredstava lijepog izražavanja, uopće, i mogućnosti postizanja podudarnosti značenja iskaza (*kalām*) sa kontekstom u kome se takav iskaz izriče (*muqtaḍā al-ḥāl*).

Među gramatičarima prisutno je i pitanje izvornog stanja imenice u odnosu na njenu određenost i neodređenost. Većina gramatičara, uključujući i Sībawayha, smatra da je izvorno stanje imenice (*aṣl*) neodređenost, a da je određenost njeno sekundarno stanje (*farʿ*). Za navedenu tvrdnju oni navode više argumenata, između ostalog i to što neodređene imenice izražavaju značenje općeg, a određene posebnog i što opće sadrži i značenje posebnog, za razliku od posebnog koje ne obuhvata i značenje općeg. Zbog toga i imenice prvo označavaju opće pojmove, a tek poslije posebne. Osim toga, neodređene imenice, za razliku od određenih, ne zahtijevaju ni kontekst da bi izrazile svoje značenje. Zbog toga i gramatičari u svojim djelima prvo raspravljaju o neodređenosti (*tankīr*) i neodređenim imenicama (*nakira*), a zatim određenosti (*maʿrifa*) i određenim imenicama (*taʿrif*).

Međutim, stilističari suprotno gramatičarima, prvo raspravljaju o određenim imenicama s obzirom na to da je određenost izvorni oblik subjekta (*musnad ilayhi*), a neodređenost predikata (*musnad*). Navedeni stav stilističari objašnjavaju pozicijama koje zauzimaju i funkcijama koje vrše određene i neodređene imenice u rečenici i značenjima koja izražavaju. Zbog toga se u stilističkim raspravama prvo tretiraju određenost subjekta i predikata, a potom neodređenost subjekta i predikata.

Određenost i neodređenost predstavljaju značajna stilistička sredstva kojima se, s obzirom na raznovrsnost načina njihovog ostvarivanja, naročito određenošću, osim stilističkih efekata postižu i različita specifična značenja. Zbog toga je istraživanje i analiziranje kategorije određenosti/neodređenosti u kurʿanskom tekstu posebno značajno za razumijevanje i tumačenje Kurʿana.

9 Al-Maydānī, *al-Balāḡa al-ʿarabiyya...*, I, 397-398. Faḍl Ḥasan ʿAbbās, *al-Balāḡa: funūnuhā wa afnānuhā: ʿilm al-maʿānī*, Dār al-Furqān li al-naṣr wa al-tawzīʿ, al-Ṭabʿa al-rābiʿa, Irbid - al-Urdun (Jordan), 1417/1997, 296.

ODREĐENOST SUBJEKTA

S obzirom na to da je izvorna osobina subjekta određenost, subjekt se često definira pomoću logičke analize sudova kao pojam o kome se donosi sud (*maḥkūm 'alayhi*). Zato što se o nečemu ne može donositi sud (*ḥukm*) prije nego predmet o kome se sudi bude određen, zbog toga i imenica koja se nalazi u poziciji subjekta mora biti određena. Prema tome, subjekt se može definirati i kao ono o kome/čemu se govori (*muḥbar 'anhu*), a predikat kao obavijest o onom o kome/čemu se govori (*muḥbar bihi*).¹⁰

Određenost subjekta postiže se ličnom zamjenicom (*muḍmar*), vlastitom imenicom ('*alam*), odnosnom zamjenicom (*ism al-mawṣūl*), pokaznom zamjenicom (*ism al-išāra*), određenim članom (*lām al-ta'rīf*), aneksijom (*iḍāfa*) i vokativnom partikulom *yā* (*yā' al-munādā*).¹¹

Određenost ličnom zamjenicom

Određen subjekt u kur'anskom tekstu najčešće se javlja u obliku lične zamjenice (*ḍamīr*) prvog, drugog ili trećeg lica. Upotreba ličnih zamjenica u poziciji subjekta, osim konteksta koji zahtijeva njihovu upotrebu, može biti motivirana i željom za konciznim (*iḥtiṣār*) izražavanjem, s obzirom na to da lične zamjenice predstavljaju kratke i sažete riječi, čime se štedi vrijeme i napor, kao u ajetima u kojima se Uzvišeni Allah obraća poslaniku Musau govorom o Samom Sebi:

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاحْلُغْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى * وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُرَى * إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

Ja sam, uistinu, Gospodar tvoj! Izuj, zato, obuću svoju, ti si, doista, u sve-toj dolini Tuva. Tebe sam izabrao, zato ono što ti se objavljuje slušaj! Ja sam, uistinu, Allah, drugog boga, osim Mene, nema; zato se samo Meni klanjaj i molitvu obavljaj - da bih ti uvijek na umu bio (Ṭā Hā, 12-14)!

U navedenim ajetima se na više mjesta ličnom zamjenicom prvog lica jednine, koja se odnosi na Gospodara Svevišnjeg, osim stilističkih efekata postiže i konciznost u izražavanju.

Isto pravilo važi i za lične zamjenice drugog lica, kao u ajetu:

إِذْهَبْ أَنْتَ وَأُخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي * إِذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى * فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْتِنَا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

Idite ti i brat tvoj, sa dokazima Mojim, i ne prestajući da Me spominjete.

10 Aḥmad Maṭlūb, *Asālib balāgiyya : al-faṣāḥa, al-balāga, al-ma'ānī*, Wikāla al-maṭbū'āt, al-Kuwayt, 1980, 143.

11 Kao posebna vrsta određenosti navodi se i imenica u vokativu, koju određuje vokativna partikula. Međutim, ova vrsta određenosti ne nalazi se u Kur'anu, te se zbog toga ne tretira ni u ovom radu.

Idite faraonu, on se, doista, osilio, pa mu blagim riječima govorite, ne bi li razmislio ili se pobojao (Ṭā Hā, 42-44)!¹²

Bez obzira na to što drugo lice pretpostavlja obraćanje konkretnoj osobi, nekada se drugim licem izražava i opće značenje koje se ne odnosi na određenu osobu. Ovakvi primjeri su posebno česti u Kur'anu, kao u ajetu:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

A da ti je vidjeti grješnike oborenih glava pred Gospodarom svojim (kako mole): - Gospodaru naš, vidjeli smo i čuli smo, pa nas vrati da dobra djela činimo, mi, doista, čvrsto vjerujemo (al-Sağda, 12)!

Obraćanjem u drugom licu jednine u spomenutom ajetu izriče se opće značenje u smislu pokazivanja teškog stanja grješnika, koje je dostiglo krajnje granice tako da se ne može skriti, ali se ne može ni vidjeti, tako da se iz samoga govora može samo pretpostaviti.¹³ Obraćanje u drugom licu u navedenom ajetu ima univerzalni karakter, jer se odnosi na sve na koje bi se mogao odnositi sadržaj navedenog ajeta, odnosno one koji dobra djela čine. Tako navedeni ajet znači kao da glasi: „A da ti je, ti koji dobra djela činiš, vidjeti...“, bez obzira na to da li se radnja događa u vrijeme njenog izricanja, ili se dogodila u prošlosti, ili će se dogoditi u budućnosti. U Kur'anu se, inače, nalazi velik broj ajeta iskazanih u navedenoj formi, koji izražavaju opće značenje. S obzirom na to da obraćanje u drugom licu pretpostavlja prisustvo sagovornika u vrijeme dok mu se govorno lice obraća, ono se u ovom slučaju pretpostavlja.¹⁴

I lične zamjenice trećeg lica mogu se nalaziti u poziciji određenog subjekta. U ovom slučaju subjekt na neki način mora biti i prije spomenut ili se razumjeti iz konteksta kako bi se uspostavila konekcija između njega i iskaza koji slijedi, kao u ajetu:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

Ti slijedi ono što ti se objavljuje i budi strpljiv dok Allah ne presudi, On je najbolji sudija (Yūnus, 109)! u kome se prije lične zamjenice هو navodi subjekt (الله) na koji se ova zamjenica odnosi.¹⁵

12 Al-Maydānī, *al-Balāga al-‘arabiyya...*, I, 411. Nūḥ ‘Aṭau’llāh al-Šarāyira, *al-Ta’rīf wa al-tankīr bayn al-naḥwīyyīn wa al-balāgīyyīn : dirāsa dalāliyya waẓīfiyya*, Risāla muqaddama ilā ‘imāda al-dirāsāt al-‘ulyā istikmālān li mutaṭallabāt al-ḥuṣūl ‘alā daraġa al-māġisīr fi al-luġa, qism al-‘arabiyya wa ādābiḥā, Ġāmi‘a Mu’ta, al-Urdun (Jordan), al-Karak, 2007, 73-74. Dostupno na: http://logawiat.com/ar/articles/book_ma_phd/cc9f1c05deb0d872950d94e2077f0e1f.pdf

13 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāgīyya...*, 144. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta’rīf wa al-tankīr...*, 76.

14 ‘Abduḥ ‘Abdul‘azīz Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāḥīyya*, Dār al-Fikr al-‘arabī, al-Ṭab‘a al-ṭāliṭa, al-Qāhira, 1412/1992, 212. Faḍl ‘Abbās, *al-Balāga: funūnuḥā wa afnānuḥā...*, 299. Al-Marāġī, *‘Ulūm al-balāga...*, 113. Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāgīyya...*, 144.

15 Faḍl ‘Abbās, *al-Balāga: funūnuḥā wa afnānuḥā...*, 299-300.

Nekada se subjekt prije lične zamjenice može razumjeti i iz značenja samoga iskaza, kao u ajetu:

وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ

A ako vam se rekne: - Vratite se! - vi se vratite, to vam je poštenije (al-Nūr, 28), u kome se prije lične zamjenice هو ne nalazi eksplicitno iskazan izraz koji upućuje na ovu zamjenicu, ali se iz značenja rečenice razumije. Tako i navedeni ajet znači kao da glasi: لكم ارجعوا فالرجوع أزكى لكم „A ako vam se rekne: - Vratite se! - vi se vratite, vraćanje (to) vam je poštenije.“

U ovu vrstu određenog subjekta spada i imenska rečenica sa zamjenicom činjenice (*damīr al-ša'n*), koja dolazi na početku rečenice da naglasi i pojača njeno značenje i izazove zanimanje primaoca poruke za njen sadržaj, kao u ajetu: قل هو الله أحد *Reci: - On, Allah, jedan je* (al-Īhlās, 1). Zamjenica činjenice هو u navedenom ajetu predstavlja subjekt imenske rečenice, čiji je predikat imenska rečenica "الله أحد" "Allah je jedan", koja slijedi poslije nje.¹⁶

Ni u jednom naprijed navedenom primjeru ne bi odgovala upotreba odgovaljuće određene imenice umjesto ličnih zamjenica zbog konciznosti kojom se odlikuju lične zamjenice i povezivanja dijelova iskaza, osim u slučaju kada bi takvo nešto zatijevali posebni razlozi stilističke prirode.

Odredenost vlastitom imenicom

Odredenost subjekta vlastitom imenicom (*'alam*) prisutna je u Kur'anu na više mjesta. Motivirana je uglavnom željom da se primalac poruke upozna s osobom o kojoj se govori navođenjem njenog vlastitog imena, po kome se razlikuje od drugih osoba. Najčešće se koristi kada je takva osoba dobro poznata primaocu poruke po njegovom imenu, kao u ajetu:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

I dok su Ibrahim i Ismail temelje Hrama podizali (molili su): - Gospodaru naš, primi od nas, jer Ti, uistinu, sve čuješ i sve znaš (al-Baqara, 127)! ili u ajetu:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا

A kad se Musa srdit i žalostan narodu svome vrati (al-A'rāf, 150).¹⁷

Vlastitim imenima postižu se i drugi ciljevi, naročito kada se koriste razne vrste nadimaka (*kunya* i *laqab*), koji mogu izražavati i određena značenja tako da se nosioci takvih imena, zavisno od njihovih značenja, mogu hvaliti, veličati, blagosiljati ili kuditi.¹⁸

16 Faḍl 'Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 300-301. Al-Marāḡī, *'Ulūm al-balāga...*, 113-114.

17 Al-Maydānī, *al-Balāga al-'arabiyya...*, I, 414. Faḍl 'Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 301. 'Abduh Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāḡiyya*, 214.

18 Aḡmad Maṭlūb, *Asālīb balāḡiyya...*, 145-146. Al-Maydānī, *al-Balāga al-'arabiyya...*, I, 415-417. Nūḡ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 80.

Određenost odnosnom zamjenicom

Određenost subjekta odnosnom zamjenicom (*ism al-mawṣūl*) može se realizirati samo pod određenim uvjetima. Budući da su neodređene (*mubhamāt*), odnosne zamjenice same ne izražavaju potpuno i određeno značenje. Takvo značenje odnosna zamjenica postiže samo zajedno s izjavnom rečenicom (*ḡumla ḥabariyya*) sa kojom kao svojom dopunom čini odnosnu rečenicu i postiže status imenske riječi, te u tom slučaju, kao i ostale vrste potpunih imenica, može biti u poziciji subjekta (*musnad ilayhi*) i predikata (*musnad*). Tako odnosna zamjenica u primjeru: جاء الذي „Došao je onaj koji“ sama po sebi ne znači ništa bez dopune u formi izjavne rečenice: جاء الذي علم ولذلك „Došao je onaj koji je poučavao tvoje dijete“, koja eliminira neodređenost odnosne zamjenice.¹⁹

Ovakvom odnosnom rečenicom u poziciji određenog subjekta postižu se različita značenja i posebni stilistički efekti. Osim što može biti jedini način izricanja određenog subjekta, odnosnom zamjenicom mogu se iskazivati i značenja veličanja, uzdizanja, zastrašivanja, podsticanja, upozoravanja sagovornika na učinjenu grješku, isticanje cilja koji se želi postići ili ukazivanje da za sadržaj koji se opisuje odnosnom rečenicom slijedi nagrada ili kazna koje se navode u rečenici koja slijedi poslije odnosne rečenice. Veći dio navedenih značenja nalazi se i u kur'anskim ajetima.

Odnosna rečenica može biti i jedini način izricanja određenog subjekta u slučaju kada primalac poruke ne posjeduje nikakve određujuće podatke o osobi o kojoj mu se govori, tako da izbor odnosne rečenice ostaje jedina mogućnost za njeno određivanje i izricanje željenog značenja. Takav se slučaj nalazi u ajetu u kome se govori o poslaniku Musau i jednom Israilićanu koji je od Musaa tražio pomoć:

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَنْصِرُحَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ

I on u gradu postade prestrašen, očekujući šta će biti, kad ga onaj isti koji je jučer od njega pomoć tražio ponovo pozva u pomoć. - Ti si, zbilja, u pravoj zabludi! - reče mu Musa (al-Qaṣaṣ, 18).

Čitalac navedenog kur'anskog kazivanja, o osobi koja se spominje u navedenom ajetu saznaje samo ono što se spominje u samom kazivanju, tj. da je navedena osoba od Musaa dan prije tražila pomoć i da mu je Musa pomogao, što se izriče odnosnom rečenicom.²⁰

Osim određenosti, odnosnom rečenicom može se izricati i značenje emfatičnosti, veličanja i zastrašivanja, kao u ajetu u kome se govori o onome što se zbilo s faraonovim narodom:

19 Faḍl ‘Abbās, *al-Balāḡa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 307.

20 Al-Maydānī, *al-Balāḡa al-‘arabiyya...*, I, 429-430. ‘Abduh Qulqayla, *al-Balāḡa al-iṣṭilāḥiyya*, 214.

فَأْتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا عَشَيْتُهُمْ

A faraon je za njima s vojskom svojom krenuo, ali ih je morska voda potpuno preplavila i prekrila (Tā Hā, 78).

Žestina i silovitost morske vode koja je preplavila i prekrila faraonov narod i učestalost njenog pojavljivanja ne bi se mogla ničim drugim iskazati i opisati do odnosnom rečenicom, kao što se i u navedenom ajetu izriče.²¹

Odnosnom rečenicom ističe se i cilj izricanja iskaza, kao u ajetu u kome se želi istaći nevinost i poštenje poslanika Jusufa u slučaju kada upravnikova žena pokušava da ga zavede:

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

I htjede ga zavesti ona u čijoj kući je bio. Zaključa vrata i reče: - Dođi! – On reče: - Sačuvaj Bože! Moj Gospodar dao mi je lijepo boravište. Grješnici sigurno uspjeti nikad neće (Yūsuf, 23).

Na bolji, potpuniji i savršeniji način od odnosne rečenice u ovom slučaju ne bi se mogla istaći neporočnost i nevinost poslanika Jusufa. Navođenjem imena upravnikove žene: *ورادته زليخا*, „I htjela ga je zavesti Zulejha“ ili isticanjem činjenice da je upravnikova žena: *ورادته امرأة العزيز*, „I htjela ga je zavesti upravnikova žena“ ne bi se moglo iskazati ono što izriče odnosna rečenica: *التي هو في بيتها*, „ona u čijoj kući je bio.“ Na ovakav način najbolje se ističe, hvali i dokazuje Jusufova neporočnost, čednost, nevinost i pokornost Uzvišenom Allahu. Budući da se, kako se i u ajetu ističe, nalazi u njenoj kući i da između njih nema nikakvih prepreka i bez obzira što je njen sluga i što bi zbog toga trebao bez pogovora ispunjavati njene zahtjeve, gledajući je dok mu se nudi i pokušava da ga zavede, on je, pokoravajući se Uzvišenom Allahu, odbija riječima: *مَعَاذَ اللَّهِ* "Sačuvaj Bože!"²²

Odnosnom rečenicom može se izricati i radnja za koju slijedi nagrada ili kazna, koje se navode u rečenici koja slijedi poslije odnosne rečenice, kao u ajetu:

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

One koji vjeruju i dobra djela čine za njih je oprost i opskrba plemenita (al-Ḥağğ, 50), u kome se ističe da za vjerovanje i činjenje dobrih djela slijedi oprost i plemenita opskrba od Allaha.²³

21 Faḍl ‘Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 307-308. Al-Maydānī, *al-Balāga al-‘arabiyya...*, I, 432. Al-Sayyid Aḥmad al-Hāšimī, *Ġawāhir al-balāga fī al-ma‘ānī wa al-bayān wa al-badī‘*, al-Maktaba al-‘Ašriyya, Ṣaydā – Bayrūt, 1999, 114.

22 Faḍl ‘Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 308-309. Al-Maydānī, *al-Balāga al-‘arabiyya...*, I, 432-433. Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāġiyya...*, 146-147.

23 Al-Maydānī, *al-Balāga al-‘arabiyya...*, I, 433-434. ‘Abduh Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāḥiyya*, 215. Faḍl ‘Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 309. Al-Hāšimī, *Ġawāhir al-balāga...*, 115.

Odnosnom rečenicom izriče se, također, upozorenje i opomena (*tanbīh*) primaocu poruke za počinjeni grijeh ili grješku, kao u ajetu:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ

Oni kojima se vi, pored Allaha, klanjate, su robovi poput vas (al-A‘rāf, 194), u kome Uzvišeni Allah upozorava one koji se drugima mimo Njega klanjaju da su ti kojima se klanjaju Allahovi robovi i Allahova stvorenja, isto kao i oni.²⁴

Određenost pokaznom zamjenicom

Određenost subjekta pokaznom zamjenicom (*ism al-išāra*), slično odnosnim zamjenica, može se realizirati, također, samo pod određenim uvjetima. S obzirom na to da se, isto kao i odnosne zamjenice, tretiraju kao neodređene (*mubhamāt*) i da same ne izražavaju potpuno i određeno značenje, pokazne zamjenice takvo značenje ostvaruju samo zajedno s imenicom na koju se odnose.

Primarna funkcija pokaznih zamjenica jeste pokaznost, koja se manifestira u smislu eksplicitnog izdvajanja predmeta označenog imenicom. Budući da je izvorna osobina pokaznih zamjenica pokazivanje nečeg što je vidljivo, ono na što se odnosi pokazna zamjenica mora biti vidljivo i govorniku i slušatelju da bi ga mogli na jedinstven način identificirati. Time se osim pokaznosti pokazuje i identifikacijska uloga pokaznih zamjenica, koja se manifestira tako što se odnosi na određeni predmet označen imenicom. Tako se značenje određenosti pokaznih zamjenica manifestira na način sličan određenom članu, s tim što pokazne zamjenice izražavaju i dodatno značenje označavajući je li imenica u jednini, dvojini ili množini, da li je blizu, daleko ili srednje udaljenosti u odnosu na govorno lice.

Međutim, pokazne zamjenice koriste se i za pokazivanje nečeg što je nevidljivo, označenog apstraktnim imenicama, kao u slučaju kada ni govornik ni slušatelj ili samo jedan od njih ne poznaju njima nevidljiv i neopipljiv pojam o kome se u rečenici govori tako da pokazna zamjenica ostaje jedino sredstvo njegovog određivanja.²⁵

Pored određenosti, pokaznim zamjenicama u poziciji subjekta postižu se i druge vrste značenja, zavisno od motiva i ciljeva izricanja takvoga iskaza, kao što je npr., isticanje i naglašavanje predmeta u svijesti primaoca poruke, označenog imenicom na koju se odnosi pokazna zamjenica, bilo da se hvali ili kudi, kao u ajetima u kojima se govori o odgovoru Uzvišenog Allaha na potvoru Poslanikove žene Aiše od strane jedne grupe muslimana:

24 Al-Hāšimī, *Ġawāhir al-balāġa*..., 114. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta‘rīf wa al-tankīr*..., 98.

25 ‘Abduh Qulqayla, *al-Balāġa al-iṣṭilāḥiyya*, 218. Faḍl ‘Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā*..., 302.

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ * لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ

Zaista je jedna grupa među vama onih što su potvoru iznijeli. Vi ne smatrajte to nekim zlom za vas; naprotiv, to je dobro za vas. Svaki od njih biće kažnjen prema grijehu koji je zaslužio, a onoga od njih koji je to najviše činio čeka patnja velika. Zašto, čim ste to čuli, nisu vjernici i vjernice jedni o drugima dobro pomislili i rekli: - Ovo je očita potvora (al-Nūr, 11-12)!

وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

I zašto niste, kad ste to čuli, rekli: - Nije na nama da o tome govorimo. Hvaljen neka si Ti! Ovo je velika kleveta (al-Nūr, 16)!"

Pokaznom zamjenicom هَذَا u navedenim ajetima na posebno naglašen način ukazuje se na potvoru kao ružno, odvratno i pogrešno svojstvo koje ne dolikuje muslimanima.²⁶

Zahvaljujući kontekstu u kome se iskaz izriče, pokaznom zamjenicom kao subjektom može se izražavati i značenje veličanja i uzdizanja (*ta'zīm*) ili pokazivanja posebne časti (*takrīm*) prema predmetu označenom imenicom na koju se odnosi pokazna zamjenica, kao u ajetu:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

Zaista, ovaj Kur'an upućuje na ono što je najispravnije (al-Isrā', 9), ili u ajetu:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputa je za bogobojazne (al-Baqara, 2).

U prvom ajetu upotrijebljena je pokazna zamjenica هَذَا za blizinu budući da kontekst zahtijeva takvu zamjenicu zato što onaj koji upućuje mora biti blizu onog koga upućuje, dok u drugom ajetu kontekst zahtijeva pokaznu zamjenicu ذَلِكَ za daljinu budući da se odnosi na nijekanje sumnje.

Pokazna zamjenica može izražavati i značenje preziranja i ponižavanja (*taḥqīr*), kao u ajetu u kome se pokaznom zamjenicom za blizinu ukazuje na mržnju koju nevjernici osjećaju prema Istini:

أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا

Je li ovo onaj kojeg je Allah kao poslanika poslao (al-Furqān, 41)? ili u ajetu s pokaznom zamjenicom za daljinu:

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

To vas je samo šejtan plašio prijateljima svojim, ali vi se njih ne bojte, a bojte se Mene, ako ste vjernici (Āl 'Imrān, 175)!²⁷

26 Al-Maydānī, *al-Balāga al-'arabiyya...*, I, 420-421.

27 Al-Maydānī, *al-Balāga al-'arabiyya...*, I, 427. Faḍl 'Abbās, *al-Balāga: funūnūhā wa afnānuhā...*, 304. Al-Marāgī, *'Ulūm al-balāga...*, 115. Nūh al-Šarāyira, *al-Ta'rif wa al-tankīr...*, 89-90.

Pokazna zamjenica može se odnositi i na zasluge koje pripadaju određenim osobama za ono što se o njima iznosi u iskazu prije pokazne zamjenice, kao u ajetima u kojima se opisuju bogobojažni, odnosno oni koji Kur'an prihvataju kao Uputu:

الم * ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ * أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Elif Lam Mim. Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputa je za bogobojažne; onima koji u nevidljivi svijet vjeruju i namaz obavljaju i udjeljuju od onoga čime smo ih Mi opskrbili; i onima koji vjeruju u ono što je objavljeno tebi i u ono što je objavljeno prije tebe, i onima koji u Onaj svijet čvrsto vjeruju. Oni su na Pravi put od Gospodara svoga upućeni i oni su uspjeli (al-Baqara, 1-5).

U navedenim ajetima prije pokazne zamjenice *أُولَئِكَ* opisuju su bogobojažni kao oni koji u nevidljivi svijet vjeruju i namaz obavljaju, udjeljuju od onoga čime ih je Allah opskrbio, te oni koji vjeruju u ono što je Allahovom Poslaniku objavljeno i u ono što je objavljeno prije njega i oni koji u Onaj svijet čvrsto vjeruju, da bi se potom pokaznom zamjenicom *أُولَئِكَ* posebno istaklo i potvrdilo da takvi zaslužuju da na Pravi put od Gospodara svoga budu upućeni i da su takvi uspjeli. Pokaznom zamjenicom se u ovom slučaju samo dodatno potvrđuje da se takvima garantira Pravi put koji će im sačuvati čast i spasiti ih od poniženja i ovozemaljskih iskušenja.²⁸

Određenost određenim članom

Određeni član (*lām al-ta'rīf*) dolazi na neodređene imenice da odredi predmet koji se označava takvom imenicom u slučaju kada je predmet poznat sagovornicima ili je ranije spomenut u iskazu. Određeni član predstavlja posebno značajan način determiniranja imenice, kojim se postižu različita značenja i ostvaruju posebni stilistički efekti, zavisno od cilja koji se njegovom upotrebom želi postići i konteksta u kome se iskaz s određenom imenicom realizira. Određenim članom, bez upotrebe drugih sredstava određivanja, koriste se posebno elokventni govornici postizujući takvim načinom izražavanja željeno značenje i ostvarujući pritom ekonomičnost u izražavanju.

Gramatičari i stilističari određeni član dijele na dvije osnovne vrste: određeni član jedinke (*lām al-'ahd*) kada dolazi uz imenicu da označi određenu jedinku između više jedinki iste vrste i određeni član vrste (*lām al-ġins*) ili određeni član činjenice (*lām al-ḥaqīqa*), kako ga stilističari označavaju, kada

28 Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 305. 'Abduh Qulqayla, *al-Balāġa al-iṣṭilāḥiyya*, 220-221. Al-Marāġī, *'Ulūm al-balāġa...*, 116.

dolazi uz imenicu da označi određenu vrstu. Svaka od dvije navedene vrste određenog člana izražava više značenja, zavisno od vrste imenice uz koju se nalazi, konteksta u kome se realizira i ciljeva koji se takvim iskazom žele postići, te se zbog toga i dijele na određene podvrste.

Određeni član jedinke (*lām al-‘ahd*) određuje tri vrste značenja.

1. Određeni član jedinke može određivati imenicu koja je već jednom naprijed na eksplicitan način u iskazu spomenuta, tako da bi umjesto nje mogla biti spomenuta i odgovarajuća lična zamjenica, kao u ajetu:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَةٍ فِيهَا مِصْبَاحُ الْمِصْبَاحِ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ

Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje! Primjer svjetlosti Njegove je udubina na zidu u kojoj je svjetiljka, svjetiljka je u kandilju, a kandilj je kao zvijezda blistava (al-Nūr, 35).

U navedenom ajetu umjesto ponovljenih imenica *المصباح* i *الزجاجة* s određenim članom jedinke mogle bi biti spomenute odgovarajuće rastavljene lične zamjenice tako da bi iskaz: *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَةٍ فِيهَا مِصْبَاحُ الْمِصْبَاحِ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ* u tom slučaju glasio: „u kojoj je svjetiljka, ona (svjetiljka) je u kandilju, a on (kandilj) je kao zvijezda blistava.“ Međutim, eksplicitno iskazivanje imenica s određenim članom u ovom slučaju motivirano je stilskim razlozima zato što bi se upotrebom ličnih zamjenica umjesto imenica s određenim članom na navedeni način izgubili stilski efekti. Zbog toga što je naprijed na eksplicitan način u iskazu spomenuta, ova vrsta određenog člana označava se kao određeni član eksplicitne jedinke (*lām al-‘ahd al-ṣarīḥ*).

2. Određeni član jedinke dolaze i na imenicu koja naprijed u istom iskazu nije na eksplicitan način spomenuta, nego se drugim riječima na nju aludira, kao u ajetima:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Kad Imranova žena reče: - Gospodaru moj, ja zavjetujem ovo što je u stomaku mome da Tebi služi, pa primi od mene. Ti si, zaista, Svečujući i Sveznajući-! Poslije ona, kada je rodi, reče: - Gospodaru moj, rodila sam žensko - a Allah dobro zna šta je rodila - a žensko nije kao muško; nadjenula sam joj ime Merjem, i ja nju i porod njezin stavljam pod Tvoju zaštitu od prokletog šejtana (Al ‘Imrān, 35-36).

U navedenim ajetima nalazi se imenica *الذکر* (muško dijete) s određenim članom, mada prije nije na eksplicitan način iskazana. Međutim, jasno je da se u dijelu ajeta: „ja zavjetujem ovo što je u stomaku mome da Tebi služi“ jasno aludira na ono što ova riječi znači, odnosno

muško, zato što su u to vrijeme u hramovima mogli služiti isključivo muškarcima. Zbog toga se i određeni član uz imenicu الذكر označava kao određeni član metonimijske jedinke (*lām al-‘ahd al-kinā’ī*).²⁹

3. Određeni član jedinke može doći i na imenicu koja označava jedinku koja prije nije eksplicitno spomenuta, niti se na nju metonimijski aludira, ali se iz iskaza govornog lica može razumjeti na koga se takva imenica odnosi, kao kada neko kaže: جاء الأستاذ „Došao je profesor“, a sagovornik otprije zna na kog se profesora tačno misli. Pošto sagovornik u ovom slučaju i bez njenog naprijed eksplicitnog spominjanja ili metonimijskog aludiranja tačno zna o kojoj se jedinki radi i da je njenog prisustva svjestan, ovaj se određeni član označava kao određeni član poznate jedinke (*lām al-‘ahd al-‘ilmī*) ili određeni član prisutne jedinke (*lām al-‘ahd al-ḥudūrī*). Takav određeni član nalazi se u ajetu:

فَلَمَّا أَتَيْهَا نُودِيَ يَا مُوسَى * إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

A kad do nje (vatre) dođe, neko ga zovnu: - O Musa! Ja sam, uistinu, Gospodar tvoj! Izuj, zato, obuću svoju, ti si, doista, u svetoj dolini Tuva (Tā Hā, 11-12).

Imenica الوادي (dolina) u navedenom ajetu ninakakav način se ne spominje prije, osim što se zna da dolina na koju se imenica الوادي odnosi postoji i zato dolazi s određenim članom, koji se zbog toga označava kao određeni član poznate jedinke (*lām al-‘ahd al-‘ilmī*) ili određeni član prisutne jedinke (*lām al-‘ahd al-ḥudūrī*).³⁰

Određeni član vrste (*lām al-ḡins*) ili određeni član činjenice (*lām al-ḥaqīqa*), kako ga stilističari označavaju, dolazi uz zajedničke imenice određujući četiri vrste značenja.

1. Određeni član vrste dolazi uz zajedničku imenicu određujući vrstu, bez obzira na jedinke te vrste, kao u primjeru: الرجل خيرٌ من المرأة „Čovjek je bolji od žene.“ U navedenom primjeru ne misli se na određenog čovjek, nego ljude kao vrstu, ni na ženu kao jedinku, nego na žene kao vrstu, niti da je svaki čovjek bolji od svake žene, nego da su neki ljudi bolji od nekih žena. Ista vrsta određenog člana nalazi se i u primjeru: أهلك الناس الدينار والدرهم „Ljude kvare dinar i dirhem (novac)“, u kome se želi reći da ljude, kao vrstu kvare dinari i dirhemi, kao vrsta novca ili uopće novac, a ne svaki pojedinačni dinar i dirhem. Navedenim iskazima, prema tome, ne izriču se opća pravila, budući da postoje žene koje su bolje od velikog broja ljudi i da novac ne kvare sve ljude, budući da postoji veći broj ljudi koje novac ne kvare.

29 U navedenim ajetima nalazi se i određeni član eksplicitne jedinke (*lām al-‘ahd al-ṣarīḥ*) na imenici انثى koja je prvi put iskazana bez određenog člana (إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى), a drugi put s određenim članom (الذَكَرُ كَالْأُنْثَى وَلَيْسَ).

30 A-Maydānī, *al-Balāḡa al-‘arabiyya...*, I, 439-441. Faḍl ‘Abbās, *al-Balāḡa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 312-313. Al-Marāḡī, *‘Ulūm al-balāḡa...*, 118-119. Al-Hāsimī, *Ġawāhir al-balāḡa...*, 116.

Ista vrsta određenog člana nalazi se i u ajetu:

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

I od vode sve živo smo stvorili. I zar onda neće vjerovati (al-Anbiyā', 30)? u kome određeni član određuje imenicu ماء (voda) kao vrstu, dok sam iskaz predstavlja činjenicu. Zbog toga što označava određenu vrstu, ova vrsta određenog člana označava se kao određeni član vrste (*lām al-ğins*), a zbog toga što sadržaj koji se izriče takvim iskazom predstavlja činjenicu, ova vrsta određenog člana označava se i kao određeni član činjenice (*lām al-ḥaqīqa*)

2. Određeni član vrste određuje i imenicu koja označava neodređenu jedinku vrste, kojom se zahvaljujući kontekstu označava vrsta, kao u ajetu:

وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ

A plašim se da ga vuk ne pojede kad vi na njega ne budete pazili (Yūsuf, 13), u kome poslanik Jakub iskazuje strah da bi neki vuk, ne misleći pritom na određenog konkretnog vuka, niti vuka kao vrstu, mogao pojesti Jusufa, tako da određeni član uz imenicu ذَنْب (vuk) u navedenom ajetu ne označava stvarno određenu vrstu vuka, niti određenog ili konkretnog vuka, nego nekog zamišljenog vuka koji može pripadati bilo kojoj vrsti vukova, zbog čega navedena imenica izgledao kao neodređena bez obzira što je s određenim članom i zato se ovakav određeni član označava kao zamišljeni određeni član jedinke (*lām al-'ahd al-dihni*).

3. Nekada određeni član vrste određujući imenicu koja označava jedinku obuhvata cijelu vrstu u stvarnom značenju, kao u ajetu:

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

Allah želi da vam olakša - a čovjek je stvoren kao nejak (al-Nisā', 28), u kome imenica الْإِنْسَان (čovjek) označavajući jedinku, s određenim članom obuhvata cijelu vrstu zato što je, stvarno, svaki čovjek pojedinačno stvoren slabim i zbog toga se naziva određeni član stvarnog uopćavanja (*lām al-istiğrāq al-ḥaqīqī*).

4. Nekada određeni člana uz imenicu koja označava jedinku obuhvata ograničen broj jedinki vrste, kao u primjeru: „Vladar je okupio trgovce“, u kome se misli na trgovce njegovog kraljevstva, a ne sve trgovce svijeta. Zbog toga što obuhvata ograničen broj jedinki određene vrste, ova vrsta određenog člana označava se kao određeni član uvjetnog uopćavanja (*lām al-istiğrāq al-'urfi*).

Ista vrsta određenog člana nalazi se i u ajetu:

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ

I faraonu čarobnjaci dođoše (al-A'rāf, 113), u kome se, također, ne misli na čarobnjake cijelog svijeta, nego čarobnjake faraonovog kraljevstva.³¹

31 Al-Maydānī, *al-Balāga al-'arabiyya...*, I, 437-439. Faḍl 'Abbās, *al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā...*, 313-316. Al-Marāğī, *'Ulūm al-balāga...*, 119-120. Al-Hāšimī, *Ġawāhir al-balāga...*, 116-117.

Određenost aneksijom

Određivanje imenice aneksijom (*iḍāfa*) u poziciji subjekta rečenice česta je pojava u Kur'anu, iako u klasifikacijama gramatičko-stilističkog potencijala određenosti aneksiji pripada posljednje mjesto. Gramatičari aneksiju dijele na dvije vrste: semantička aneksija (*iḍāfa ma'nawīyya*) i formalna aneksija (*iḍāfa lafẓīyya*).

Formalna aneksije (*iḍāfa lafẓīyya*) koja se označava i kao nepravna (*iḍāfa ġayr ḥaqīqīyya*) ili nečista aneksije (*iḍāfa ġayr maḥḍa*), a ponekad i metaforička aneksija (*iḍāfa maġāzīyya*), ne izražava značenje određenosti (*ta'rīf*), ni specifikacije ili restrikcije (*taḥsīs*) prvog člana aneksije. Ona samo u formalnom pogledu predstavlja oblik genitivne veze. Bez obzira što njeni elementi uspostavljaju aneksijski odnos, ona ne izražava značenje određenosti. Zbog toga ni cilj uspostavljanja ovakve aneksije nije iskazivanje novog značenja, nego omogućavanje lakšeg izgovora ovakve jezičke forme u odnosu na oblik koji ne predstavlja aneksiju. Drugi član ove aneksije (*muḍāf ilayhi*) nalazi se ustvari u poziciji agensa (*fā'il*) ili objekta (*maf'ūl bihi*) prvog člana aneksije (*muḍāf*) i ima rekciju glagola, dok genitiv drugog člana aneksije predstavlja implicitnu partikulu prelaznosti. Tako primjer: الْحُسَيْنُ مَهْضُومُ الْحَقِّ „Husejn je oboespravljen“, znači kao da glasi: هُضِمَ حَقُّ الْحُسَيْنِ, dok primjer: مُضْعَبٌ حَسَنُ الْخَلْقِ „Mus'ab je lijepog stasa i lijepog morala“, znači kao da glasi: حَسُنَ خَلْقُ مُضْعَبٍ حَسَنُ الْخَلْقِ, a primjer: سَعِيدٌ طَالِبٌ عِلْمٍ „Seid je student“, znači kao da glasi: سَعِيدٌ يَطْلُبُ عِلْمًا. Zbog toga se formalna aneksija i ne tretira u stilističkim analizama određenosti, nego se tretira kao vrsta glagolskih dopuna.³²

Značenjska aneksija koja se označava i kao prava (*iḍāfa ḥaqīqīyya*), odnosno čista aneksija (*iḍāfa maḥḍa*) predstavlja odnos dvije imenice povezane implicitnim prijedlogom koji izražava određeno začenje. Ova aneksija izražava jedno od dva značenja. Prvo je određenost (*ta'rīf*) prvog člana drugim članom ukoliko je drugi član određena imenica, kao u primjeru: كِتَابُ مُحَمَّدٍ „Muhammedova knjiga“ u kome imenica كِتَابُ „knjiga“ postaje određena zahvaljujući određenoj imenici مُحَمَّدٌ „Muhammed“ ili مَسْجِدُ الرَّسُولِ „Poslanikova džamija“. Drugo je značenje specifikacije ili restrikcije, odnosno sužavanje značenja (*taḥsīs*) prvog člana drugim članom ukoliko je drugi član neodređena imenica, kao u primjeru: كَأْسٌ مَاءٍ „čaša vode“.³³

Osim značenja određenosti, aneksija predstavlja i način sažetog i konciznog izražavanja, budući da se formiranjem aneksije elidira prijedlog (*li*, *min*, *fi*) ispred imenice koja se nalazi na poziciji drugog člana, zatim *tanwīn* s imenice u jednini, (كِتَابٌ مُحَمَّدٍ umjesto كِتَابٍ لِمُحَمَّدٍ ili خَاتَمُ الذَّهَبِ umjesto خَاتَمِ خَاتَمِ الذَّهَبِ).

32 Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I, 445.

33 Ibid, 446.

(من ذهب), konsonant *nūn* s imenice u dvojini (غلامان لزيد umjesto غلاما زيدا) i pravilnoj množini muškog roda (معلمون لزيد معلمو زيدا) kada se nalaze na poziciji prvog člana aneksije, te određeni član s imenice na poziciji prvog člana aneksije zato što se ne može reći: الغلامُ زيدٌ حاضرٌ.

Pored konciznosti i sažetosti, određenost aneksijom pokazuje i druge funkcionalno-semantičke karakteristike, kao što su, prije svega, značenje veličanja (*ta 'zīm*), ukazivanja posebne časti (*tašrīf*), suosjećajnosti (*isti 'tāf*), zatim ponižavanja (*taḥqīr*), izrugivanja i ismijavanja (*istihzā*), nekada iskazane imenicom u poziciji prvog člana aneksije (*muḍāf*), a nekada i njenim drugim članom (*muḍāf ilayhi*).

Aneksijom se, između ostalog, izriče veličanje (*ta 'zīm*) i ukazivanje časti (*tašrīf*) kao u ajetu:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

Nad robovima Mojim ti nećeš nikakve vlasti imati, osim nad onim koji te budu slijedili od zalutalih (al-Ḥiğr, 42), u kome se veličaju robovi označeni imenicom عباد koja se nalazi u poziciji prvog člana aneksije zbog toga što su samo robovi Allahovi i ničiji više.³⁴

Prvim članom aneksije izražava se i ponižavanje (*taḥqīr*), kao u ajetu:

أُولَئِكَ جِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ جِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

Oni su šejtanova stranka, a šejtanova stranka su, sigurno, oni koji su gubitnici (al-Muğādala, 19), u kome se drugim članom aneksije oni što šejtana slijede ponižavaju kao sljedbenici njegove stranke.

Aneksijom se postiče i izrugivanje i ismijavanje (*istihzā*), kao u ajetu:

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ

(Faraon) reče: - Poslanik koji vam je poslan, zaista, je lud (al-Šu'arā', 27), u kome imenica رسول kao prvi član aneksije pronominalnog sufiksa drugog lica množine muškog roda nije u funkciji priznanja Musaovog poslanstva, već izrugivanja i ismijavanja Musaa i njegovih sljedbenika od strane faraona.³⁵

Aneksija može izražavati i metaforička značenja, kao u ajetu:

وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ

A divan li je Dom (Džennet) bogobojaznih (al-Naḥl, 30)! u kome se imenica دار (dom, kuća) uvodi u aneksijski odnos s imenicom متقون, iako su blagodati koje se obećavaju bogobojaznim i drugima mnogo veće od onog što imenica دار označava.³⁶

34 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāğiyya...*, 151. 'Abduh Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāhiyya*, 224. Al-Marāğī, *'Ulūm al-balāga...*, 121. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 113.

35 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāğiyya...*, 151. Al-Marāğī, *'Ulūm al-balāga...*, 122. 'Abduh Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāhiyya*, 224. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 113 i 115.

36 Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 113.

Aneksija može izražavati i značenje suosjećajnosti (*isti 'tāf*), kao u ajetu:

لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ

Majka ne smije trpiti štetu zbog djeteta svoga, kao ni otac zbog djeteta koje mu se rodi (al-Baqara, 233).³⁷

ODREĐENOST PREDIKATA

Imenica u poziciji predikata (*musnad*) imenske rečenice u osnovi je neodređena imenica. Zbog toga predikat u logičkoj analizi sudova predstavlja pojam pomoću koga se donosi sud (*maḥkūm bihi*) o drugom, poznatom pojmu (*maḥkūm 'alayhi*), odnosno subjektu. Predikat, prema tome, predstavlja onaj dio rečenice kojim se izriče obavijest uglavnom nepoznata sagovorniku, i koja zajedno sa subjektom upotpunjuje njeno značenje. S obzirom na to da je obavijest o subjektu koja se predikatom prenosi nepoznata primaocu informacije i izraz kojim se ta obavijest prenosi, da bi rečenica imala smisla, trebao bi biti neodređen. Međutim, pošto predstavlja obavijest (*muḥbar bihi*) o onom o kome/čemu se govori, odnosno subjektu, predikat može biti i određen ukoliko se u poziciji predikata nalazi imenica i da je takva rečenica suvisla. Uvjet kod određivanja predikata jeste da u tom slučaju i subjekt mora biti određen. Prema tome, predikat čije je izvorno svojstvo neodređenost nekada, zavisno od konteksta, stilističkih razloga i motiva, može biti i određen, čime se postižu drugačije značenje i posebni stilistički efekti, kao u ajetima:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ

Reci: – On, Allah, jedan je! Allah je jedini Udovoljitelj svih potreba (al-İhlās, 1-2)! koji predstavljaju, primjere konciznosti, stilističke savršenosti i, posebno, nenadmašnosti i neimitativnosti kur'anskoga teksta.

U prvom navedenom ajetu predikat je neodređen (أحد) zato što nevjernici ne priznaju Allahovu jednotu niti je pripisuju ikom drugom, a u drugom određen (الصمد) zato što svojstvo udovoljavanja svih potreba pripisuju Allahu, ali ga pripisuju i drugim. Zbog toga je uslijedio ajet iskazan u formi imenske rečenice sa određena oba njena konstituenta: „الله الصمد“, čijim se predikatom svojstvo udovoljitelja svih potreba ograničava isključivo na Uzvišenog Allaha, jer jedino Allahu pripada ovo svojstvo i niko ga drugi ne može sa Njim dijeliti.³⁸

Određenim predikatom uglavnom se prenosi poznata informacija primaocu poruke, samo na drugačiji način. Subjekt i predikat u ovom slučaju mogu biti određeni na isti načna, kao u primjeru: الرّاكب هو المنطلق „Putnik je doista

37 'Abdulmuta'āl al-Ša'tdī, *al-Balāġa al-'āliya* : 'ilm al-ma'ānī, Maktaba al-Ādāb, al-Ṭab'a al-ṭāniya, al-Qāhira, 1411/1991, 77-78. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 115.

38 Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 323-324.

otišao“, ili na različite načine, kao u primjeru: زيد هو المنطلق „Zejd je doista otišao“. Kada su i subjekt i predikat određeni, između njih može doći i lična zamjenica u funkciji disjunktivne kopule (*damīr al-faṣl*) da razdvoji subjekt od određenog predikata i pokaže da se radi o predikatu, a ne atributu, izražavajući istovremeno i izvjesnu vrstu koroboracije, kao u naprijed navedenim primjerima ili u kur'anskim ajetima:

Ako je ovo, doista, istina (al-Anfāl, 32).

إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ

Ti si ih jedini nadzirao (al-Mā'ida, 117).

كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ

Na ovu zamjenicu može doći i inicijalna afirmativna čestica *I* (*lām al-ibtidā'*) koja ima funkciju koroboracije značenja afirmativne rečenice, kao u ajetu:

A samo je Allah, doista, Silan i Mudar (Āl 'Imrān, 62).

وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Određeni predikat se uglavnom koristi u slučaju kada se za određeno lice ili predmet vežu dvije poznate stvari od kojih je jedna poznata sagovorniku, a druga nije. U tom slučaju poznata stvar u obavijesnom iskazu zauzima prvu, subjekatsku poziciju a nepoznata stvar drugu, predikatsku poziciju kojom se sagovornik obavještava o njemu nepoznatom. Ova vrsta predikata nalazi se u slučaju kada, npr., sagovornik poznaje osobu po imenu Zejd, ali ne zna da Zejd ima brata Ahmeda i govorno lice mu se obrati rečenicom: زيد أخو أحمد „Zejd je Ahmedov brat“, u kojoj je imenica زيد subjekt, a أخو predikat određen drugim članom aneksije أحمد. Međutim, ukoliko sagovornik zna da Ahmed ima brata, ali ne zna da je Zejd njegov brat i govorno lice želi da ga obavijesti da mu je Zejd brat, to će iskazati rečenicom: زيد أخو أحمد زيد „Ahmedov brat je Zejd“. U ovom slučaju imenica أخو je subjekt i određena je drugim članom aneksije, a imenica زيد predikat kao vlastito ime određena je svojom vlastitošću.³⁹

Ista vrsta predikata nalazi se i u slučaju kada sagovornik poznaje osobu po imenu Zejd i zna da je neko od njemu poznatih osoba otišao. U tom slučaju ukoliko govorno lice takvog sagovornika želi upoznati sa činjenicom da je Zejd taj koji je otišao, to će iskazati rečenicom: زيد (هو) المنطلق „Zejd je taj koji je otišao“. Međutim, u slučaju kada sagovornik poznaje Zejda, ali ne zna da je iko otišao, govorno lice će takvu informaciju sagovorniku prenijeti rečenicom s neodređenim predikatom: زيد منطلق „Zejd je otišao“. Ovakvom rečenicom ne izriče se nikakva restrikcija ili ograničenje značenja. Međutim, kada sagovornik zna da se odlazak dogodio, ali ne zna ko je otišao, takva se činjenica saopćava iskazom: زيد المنطلق „Onaj koji je otišao je Zejd“.⁴⁰

39 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāġiyya...*, 152. Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 323.

40 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāġiyya...*, 152-153.

S obzirom na to da bi u slučaju inverzije određenog subjekta i određenog predikata bilo teško utvrditi šta je subjekt, a šta predikat u rečenici i da bi moglo doći do pogriješnog razumijevanja značenja rečenice, inverzija se u ovakvim slučajevima ne dopušta. Međutim, i pored toga čini se kao da je u nekim kur'anskim ajetima došlo do inverzije subjekta i predikata. Ustvari, u svim takvim slučajevima imenica na primarnoj poziciji u rečenici tretira se kao subjekt, a druga kao predikat, kao u ajetima:

إِنَّ وَلِيِّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ

Moj zaštitnik je Allah, koji Knjigu objavljuje (al-A'raf, 196).

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

Allah je zaštitnik onih koji vjeruju: On ih izvodi iz tmina na svjetlo (al-Baqara, 257).

U prvom navedenom ajetu imenica الله kao vlastito ime nalazi se na poziciji predikata, a imenica وَلِيَّ subjekta, dok je u drugom ajetu situacija obrnuta. Slično je i u ajetima:

اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ

Allah je i naš i vaš Gospodar (al-Šūrā, 15).

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ

Vaš Gospodar je Allah koji je Nebesa i Zemlju stvorio (al-A'raf, 54), u kojima se određene imenice الله و رَبِّ kao subjekt i predikat, također, nalaze u različitim pozicijama.⁴¹

Razlika između rečenice s neodređenim predikatom i rečenice s određenim predikatom odslikava se i u mogućnosti dodavanja drugog subjekta u rečenici s neodređenim predikatom, za razliku od rečenice s određenim predikatom, u kojoj je takva mogućnost isključena. Tako se može reći: زيد منطلق و عمرو *Zejd je otišao i Amr (je otišao)*, ali ne može: زيد المنطلق و عمرو zato što značenje određenosti u ovom slučaju iskazano određenim članom jedinke (*lām al-'ahd*) ograničava odlazak na jednu osobu. Ukoliko su dvije osobe otišle takva se informacija prenosi rečenicom u kojoj se uspostavlja predikat-ska povezanosti između njih: زيد و عمرو هما المنطلقان *Zejd i Amr su otišli*, i tako utvrđuje odlazak obojice.⁴²

Kada je predikat imenske rečenice determiniran određenim članom vrste (*lām al-ġins*), ovakvim se predikatom postiže restrikcija značenja predikata na značenje subjekta. Ovakva restrikcija može biti stvarna (*qaṣr ḥaqqīqī*) i hiperbolička (*qaṣr mubālaġa*).

Stvarna restrikcija (*qaṣr ḥaqqīqī*) pretpostavlja podudaranje značenja restrikcije iskazanog određenim predikatom s izvanjezičkom stvarnosti, kao u ajetu:

41 Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 323

42 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāġiyya...*, 153.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

On, uistinu, sve čuje i sve vidi (al-Mu'min, 56), u kome se određenim predikatima značenje apsolutnog čuvenja i viđenja ograničava isključivo na Allaha, odnosno subjekta imenske rečenice iskazanog pronominalnim sufiksom trećeg lica jednine muškog roda, što u potpunosti odgovara i izvanjezičkoj stvarnosti.

Ista vrsta restrikcije nalazi se i u ajetu:

إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Samo Ti jedini sve tajne znaš (al-Mā'ida, 116), u kome se poznavanje svih tajni iskazno predikatom određenim aneksijom ograničava na subjekt iskazan pronominalnim sufiksom drugog lica jednine muškog roda, koji se odnosi na Allaha, što, također, u potpunosti odgovara i izvanjezičkoj stvarnosti. Ovakvih i sličnih primjera nalazi se u velikom broju u Kur'anu.

Hiperbolička restrikcija (*qaṣr mubālaḡa*) predstavlja iskazivanje značenja restrikcije određenim predikatom, čije značenje nije u saglasnosti s izvanjezičkom stvarnosti, nego predstavlja hiperboličko, odnosno metaforičko izražavanje, kao u primjeru: عمرو الشجاع „Amr je, doista, hrabar“ ili زيد الكريم „Zejd je, doista, plemenit“. Pošto hrabrost iskazana određenim predikatom u prvom i plemenitost u drugom primjeru znače apsolutnu hrabrost, odnosno plemenitost, jasno je da se u ovom slučaju radi o hiperboličkom izražavanju. S obzirom na to da se zasniva na tvrdnji (*qaṣr iddi 'ā'ī*) koja može biti tačna, ali i netačna, ova se vrsta restrikcije u stilistici označava kao metaforička restrikcija (*qaṣr maḡāzī*), kao u ajetima:

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى * قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى

I Musa u sebi strah osjeti. Mi smo rekli: - Ne boj se, ti si, doista, (naj) veći (Tā Hā, 67-68)! odnosno ti si veći od njih. Determiniranjem predikata الأعلى (najveći) u navedenom ajetu izriče se ograničenje njegovog sadržaja na subjekt iskazan pronominalnim sufiksom drugog lica jednine muškog roda, koji se odnosi na Musaa. Značenje koje se izriče predikatom u ovome slučaju nema značenje apsolutne nadmoći nego samo u odnosu na faraonove čarobnjake, tako da je jasno da se u ovom slučaju radi o hiperboličkom, odnosno metaforičkom izražavanju.⁴³

NEODREĐENOST

Neodređenost (*tankīr*) kao gramatička kategorija i gramatičko-stilističko sredstvo u arapskom jeziku, naročito u kur'anskom tekstu, zavisno od tekstualnog ili situacionog konteksta u kome se takav iskaz realizira, odlikuje se

43 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāḡiyya...*, 153-154. Faḍl 'Abbās, *al-Balāḡa: funūnūhā wa afnānūhā...*, 324.

posebnim značenjima i specifičnim stilističkim efektima, dokazujući na svoj način nenadmašnost i neimitativnost kur'anskoga stila.

Neodređene imenice (*asmā' nakira*) predstavljaju zajedničke ili opće imenice (*ism al-ġins*) kojima se označavaju pojedinačna bića, predmeti, pojave i stvari sa zajedničkim osobinama, koje pripadaju određenom rodu, vrsti ili grupi, kao što je, npr., imenica رجل „čovjek“ kojom se označava pojedinačno biće kao jedinka u okviru neograničenog broja razumom obdarenih bića, koja pripadaju ljudskoj vrsti, tako da svakoj jedinki ovog bića odgovara imenica رجل „čovjek“.

Neodređena imenica može se nalaziti u različitim pozicijama u rečenici, u poziciji subjekta (*mubtada'*) i predikata imenske rečenice (*habar*), subjekta glagolske rečenice (*fā'il*), te njihovih i glagolskih dopuna.⁴⁴

Neodređenost subjekta

S obzirom na to da je izvorno stanje subjekta određenost, u poziciji subjekta može biti neodređena imenica općeg značenje jedino kada je u rečeničnom kontekstu po značenju blizu određenoj imenici ili je na neki način bliže određena, najčešće atributom, čime se postiže restrikcija njenog značenja tako da postaje određenija i po značenju bliža određenoj imenici, kao u ajetu:

وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ

Uistinu je rob-vjernik bolji od mnogobošca (al-Baqara, 221).

Zavisno od govornog i situacionog konteksta u kome se iskaz realizira, upotreba neodređene imenice u poziciji subjekta može biti motivirana različitim razlozima i izražavati različita značenja, kao što su označavanje jedinke (*ifrād*), izražavanje veličanja (*ta'zīm*), označavanje vrste (*naw'iyya*), izražavanje preziranja i ponižavanja (*taḥqīr*), mnoštva (*takīr*), malobrojnosti (*taqlīl*), skrivanje identiteta osobe (*ihfā' šahs*) i dr.

Neodređena imenica, prema tome, može biti upotrijebljena u poziciji subjekta da označi samo jedno neodređeno lice ili jedan predmet (*ifrād*) označen zajedničkom imenicom, izdvojen iz mnoštva drugih lica ili predmeta iste vrste, kao u ajetu:

وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِيَّيْ لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ

I jedan čovjek dođe trčeći s kraja grada, te reče: O Musa, glavešine spremaju zavjeru da te ubiju; zato izađi, ja sam ti zbilja iskren savjetnik (al-Qaṣaṣ, 20), u kome se želi istaći da je došao jedan čovjek, odnosno ne više od jednog.

44 O kategoriji neodređenosti u arapskom jeziku opširnije se govori na bosanskom jeziku u: Mejra Softić, „Kategorija neodređenosti u arapskom jeziku (formalna i funkcionalna-semantička obilježja)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (POF) 65/2015, Sarajevo, 2016, str. 11-27.

Motiv korištenja neodređene imenice za označavanje subjekta može biti i želja govornog lica da ne iskazuje više podataka o subjektu od onih za koje smatra da su neophodni. Tako se u spomenutom ajetu navodi samo da je jedan čovjek, bez navođenja njegovog imena ili nekih drugih podataka kojima bi se bliže odredio, došao s kraja grada žureći da obavijesti Musaa o glavešinama koje spremaju zavjeru da ga ubiju.

Nekada neodređena imenica, osim osnovnog značenja, izražava i značajnije vrste (*naw'iyya*), kao u ajetu:

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Allah je zapečatio srca njihova i uši njihove, a pred očima njihovim je koprena; njih čeka patnja golema (al-Baqara, 7), u kome se neodređena imenica غِشَاوَةٌ odnosi na posebnu vrstu koprene kojom su prekrivene oči nevjernika zašto ih čeka i posebna vrsta patnje.

U nekim kur'anskim ajetima neodređena imenica izražava i značenje veličanja (*ta'zīm*), kao u ajetu:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

U odmazdi vam je život, o razumom obdareni, da biste bogobožni bili (al-Baqara, 179)! u kome se neodređenom imenicom حَيَاةٌ veliča častan i slobodan život, dostojan čovjeka, za koji se treba boriti. Slično značenje izražava se i u ajetu:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ

Knjiga koju ti objavljujemo blagoslovljena je (Šād, 29), u kome se neodređena imenica كتاب odnosi na Kur'an, posljednju Allahovu Objavu.

Neodređena imenica u nekim kur'anskim ajetima izražava i značenje preziranja i ponižavanja (*taḥqīr*), kao u ajetu:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ

I naći ćeš ih, sigurno, da više žude za životom od svih ostalih ljudi (al-Baqara, 96), u kome se neodređenom imenicom حَيَاةٌ označava ponižavajući način života za kojim su žudjeli nevjernici u vrijeme Musaovog poslanstva.

U Kur'anu se neodređenom imenicom izražava i značenje mnoštva (*takṭīr*), kao u ajetu:

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ

I čarobnjaci dođoše faraonu i rekoše: - Nagrada će, doista, biti naša ako budemo pobjednici (al-A'rāf, 113)? u kome neodređena imenica أَجْرٌ izražava značenje mnoštva, odnosno mnogobrojnosti nagrada.

Neodređena imenica može izražavati i značenje malobrojnosti (*taqlīl*), kao u ajetu:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Allah je obećao vjernicima i vjericama bašče kroz koje teku rijeke, u kojima će vječno boraviti, i divne dvorove u baščama edenskim. A i (malo) zadovoljstvo Allahovo veće je od svega toga; to je, doista, uspjeh veličanstveni (al-Tawba, 72), u kome neodređena imenica *رضوان* znači „malo zadovoljstvo“ od Allaha, koje je veće od svega što se u navedenom ajetu spominje.

Motiv upotrebe neodređene imenice može biti i želja govornog lica da sakrije identitet osobe (*ihfā' šahs*) o kojoj govori iz samo njemu poznatih razloga, koji mogu biti strah za takvu osobu ili čežnja za takvom osobom ili radi očekivanja povoljne prilike za iznenadno i neočekivano otkrivanje njegovog identiteta i sl.

Motiv skrivanja identiteta iz straha za osobu označenu neodređenom imenicom nalazi se u ajetu u kome se pripovijeda kako je majka poslanika Musaa, iz straha da kao i ostala jevrejska djeca ne bude ubijen, kao dojenče u sanduk stavila i u rijeku Nil spustila da bi ga plutajući nizvodno našla faraonova žena. Osjetivši posebnu naklonost prema djetetu faraonova žena nije dala da se dijete ubije, nego je faraonu predložila da ga zadrži i čak posine. Musaova sestra koja je sve to pratila, ne otkrivajući svoj i majčin identitet, predložila je svoju majku za njegovu dojilju riječima:

هَلْ أَذْلكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ

Hoćete li da vam pokažem porodicu koja će za vas preuzeti brigu o njemu i na njegov odgoj paziti (al-Qaṣaṣ, 12)? što je faraonova žena prihvatila, a da nije znala da mu je ona majka.

U navedenom ajetu Musaova sestra koristi neodređenu imenicu *بيت* u aneksiji: *أَهْلِ بَيْتٍ* „porodica“, a ne *مُرْضِعَةٍ* „dojilja“ da bi se ponuda prihvatila i otklonila bilo kakva sumnja da je njena majka i njegova majka, a ona njegova sestra i istovremeno bojeći se za brata i za majku. Uvjerivši se u njihovu iskrenu želju i ne osjećajući nikakvu njihovu povezanost s djetetom, faraonova žena je na kraju prihvatila ponudu.⁴⁵

Neodređenost predikata

S obzirom na to da je izvorno stanje predikata imenske rečenice neodređenost, ovakvim predikatom izriče se obavijest o subjektu bez značenja restrikcije (*ḥaṣr*) ili jedinke vrste (*'ahd*), što je osnovna funkcija predikata, kao u primjeru: *عمرو شاعر* „Amr je pjesnik“, u kome se izriče obavijest o

45 Aḥmad Maṭlūb, *Asālīb balāġiyya...*, 155-157. Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 329-331. Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I, 400-409. Muḥammad Aḥmad Qāsim wa Muḥyiddīn Dīb; *'Ulūm al-balāġa : al-badī' wa al-bayān wa al-ma'ānī*, al-Mu'assasa al-ḥadīṭa li al-kitāb, Ṭarāblis, 2003, 332 – 334. Al-Marāġī, *'Ulūm al-balāġa...*, 126 – 127. Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I, 401-407. Nūḥ al-Šarāyira, *al-Ta'rīf wa al-tankīr...*, 120-125.

Amru kao pjesniku bez ikakve restrikcije značenja poezije na Amra niti označavanja jedinke vrste.

Neodređenim predikatom mogu se izricati i druga značenja od kojih se kao posebno u Kur'anu navodi značenje veličanja (*ta'zīm*) i slavljenja (*tafhīm*), kao u ajetu:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

*Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputa je za bogobojazne (al-Baqara, 2), u kome se predikatom هدى izriče veličanje i slavljenje Allahove Objave.*⁴⁶

DEFINITIVES AND INDEFINITIVES IN QUR'AN

Abstract:

The paper discusses the categories of definitive and indefinite of subject (musnad ilayhi) and predicate (musnad) viewed from the syntax and semantic aspects in the text of Qur'an. In addition to playing an important role in establishment of correct syntax structures and in understanding of the function of a word in a sentence, definitive and indefinite features also represent a significant stylistic means by which, because of the diversity in their realization, particularly by a definitive one, other specific meanings are obtained, apart from simple stylistic effects. This is why an analysis of the category of definite and indefinite in Qur'an is important for understanding and interpretation of Qur'an. Definitiveness of a subject is achieved by personal pronoun, personal noun, demonstrative pronoun, definite article, construction of annexing and vocative particle *yā'*. However, since it is an information on the subject, a predicate may be even definite if a noun is in the place of a predicate, providing that such a sentence makes sense. In this case, different meanings may be seen. Since the original status of a subject is definite, indefinite noun of a general meaning may be in the place of a subject but only when the context of a sentence, by its meaning, is close to definite noun. Because the original status of a predicate in a noun sentence is indefinite, such a predicate expresses only an information on the subject, which is the basic function of a predicate.

Key words: Qur'an, stylistics, grammar, indefinite, definite, noun, subject, predicate

46 'Abduh Qulqayla, *al-Balāga al-iṣṭilāḥiyya*, 229. Al-Marāgī, 'Ulūm al-balāga..., 127. Nūḥ al-Ṣarāyira, *al-Ta'rif wa al-tankīr*..., 128.